

Oud schrift voor beginners

Oud schrift voor beginners

Georges Declercq
Hanne Roose

Een inleiding tot de paleografie

ACADEMIA
PRESS

D/2023/45/77- ISBN 978 94 014 9129 7 – NUR 610

Vormgeving cover: Keppie & Keppie
Vormgeving binnenwerk: puurprint

© Georges Declercq, Hanne Roose en Uitgeverij Lannoo nv Tielt, 2023
Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv

Alle rechten voorbehouden.
Niets van deze uitgave mag veeelvoudigd worden en of
openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie,
microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij Academia Press
Coupure Rechts 88
9000 Gent
België
www.academiapress.com

Inhoud

Woord vooraf	9
---------------------	---

DEEL 1 BASISINFORMATIE OM TE STARTEN 13

HOOFDSTUK 1 Wat is paleografie?	15
--	----

HOOFDSTUK 2 Basisbegrippen	19
-----------------------------------	----

1. Majuskels en minuskels	19
2. Geposeerd en cursief schrift	20
3. Boekschrijf en gebruiksschrift	22

HOOFDSTUK 3 Een korte schets van de schriftevolutie	25
--	----

HOOFDSTUK 4 Afkortingen	31
--------------------------------	----

1. Suspensie	32
1.1. Weggevalen letter 'n' (of 'm' of 'en')	32
1.2. Weggevalen letters 'er' of 're'	32
1.3. Weggevalen letters 'de' (na 'en')	32
1.4. De reeds vermelde	33
1.5. Afgekorte aansprekingen en functies	33
1.6. Andere vaak voorkomende suspensies	34
2. Contractie	34
2.1. Weggevalen letter 'n' of 'm' (of 'en')	34
2.2. Weggevalen letters 'er' of 're'	34
2.3. Afgekorte aansprekingen en functies	35
2.4. Andere vaak voorkomende contracties	35
3. Letters in bovenschrift	35
3.1. Eerste en laatste letters	35
3.2. Open 'a'	36

4.	Speciale tekens	36
4.1.	Afkortingen met de letter 'p'	36
4.2.	Het 7- of Z-vormige teken	36
4.3.	Doorstreepte 'v'	37
4.4.	Het 9-vormige teken	37
4.5.	Het 2- of vogelvormige teken	37
5.	Eigennamen	38
5.1.	Persoonsnamen	38
5.2.	Plaatsnamen	38
6.	Naamvallen in het Middelnederlands	38
HOOFDSTUK 5 De vorm van de letters		41
1.	Terminologie	42
2.	Letter 'e'	42
3.	Letters 'g', 'h' en 'k'	43
4.	Letters 'i', 'j' en 'y'	45
5.	Letter 'n'	46
6.	Letter 'r'	46
7.	Letters 's' en 'f'	47
8.	Letters 'u' en 'v'	48
9.	Letter 'w'	49
10.	Letter 'z'	49
HOOFDSTUK 6 Cijfers en eenheden		51
1.	Romeinse cijfers	51
1.1.	Werking Romeinse cijfers	51
1.2.	Transcriptie van Romeinse cijfers	52
2.	Arabische cijfers	53
3.	Munten en munteenheden	54
4.	Maten en gewichten	56
HOOFDSTUK 7 Transcriptieregels		59
DEEL 2 SCHRIFTVOORBEELDEN 14DE-18DE EEUW		63
HOOFDSTUK 1 Getuigenverklaringen in het Gentse Sint-Pietersdorp, 1331		67
HOOFDSTUK 2 Oorkonde van de Franse koning Filips VI, 1334		77

HOOFDSTUK 3	Renteboek van de heerlijkheid Moen, 1430	89
HOOFDSTUK 4	Denombrement van een leen in Wingene, 1436	99
HOOFDSTUK 5	Kerkrekening van Moorslede, 1483-1484	107
HOOFDSTUK 6	Wilsbeschikking van een vrouw bij kloosterintrede, 1501	117
HOOFDSTUK 7	Vertaling van de keure van Desteldonk, 1557	127
HOOFDSTUK 8	Oorkonde van het kapittel van Harelbeke, 1563	137
HOOFDSTUK 9	Brief van Margaretha van Parma aan Frans van Halewijn, 1567	145
HOOFDSTUK 10	Afschrift van de kroniek van Vlaanderen van Filips Wielant, 16de-17de eeuw	153
HOOFDSTUK 11	Brief van een kanunnik van Harelbeke aan Robert van Maldegem, 1614	163
HOOFDSTUK 12	Vonnis van de Gentse schepenen, 1650	171
HOOFDSTUK 13	Attest van François Vilain, bisschop van Doornik, 1665	179
HOOFDSTUK 14	Voorletterboekje van een vrouw uit Lier, 1682	187
HOOFDSTUK 15	Akte verleden voor de pastoor-notaris van Overrepen, 1685	195
HOOFDSTUK 16	Staat van goed van een meisje van 15 uit Slijpe, 1739	203
HOOFDSTUK 17	Volmacht verleend door de Raad van Vlaanderen, 1756	209
DEEL 3 VOOR WIE MEER WIL WETEN		217
HOOFDSTUK 1	Literatuur	219
HOOFDSTUK 2	Digitale hulpmiddelen	223

Woord vooraf

Paleografie is een vaardigheid waarin teksten in oud handschrift worden omgezet naar hedendaags schrift. Dat ontcijferingsproces heet ‘transcriberen’. Aangezien schrifttypes variëren door de tijd heen, zijn oudere handschriften vandaag moeilijk te ontcijferen.

In de opleiding geschiedenis van iedere Vlaamse universiteit wordt daarom het vak paleografie aangeboden. Voor studenten die geschiedenis studeren is dat immers een basisvaardigheid die hen moet toelaten om in archieven oude documenten te lezen en te gebruiken. Daarnaast zijn er heel wat ‘amateurs’ die ook met oud schrift in aanraking komen: lokale heemkundigen die opzoekingen verrichten over het verleden van hun dorp, stad of streek, en mensen die hun stamboom willen opstellen. Vandaar dat archieven, erfgoedcellen, heemkundige kringen en verenigingen voor familiekunde soms ook cursussen paleografie organiseren. In die vakken en cursussen worden basisprincipes aangereikt om dergelijke geschriften te decoderen, maar de vaardigheden om de teksten te ontcijferen, kunnen enkel aangeleerd worden door veelvuldig te oefenen.

De hier voorgestelde inleiding tot de paleografie wil beginnende onderzoekers (of dat nu studenten zijn, dan wel familiekundigen of lokale vorsers) een eerste kennismaking bieden met oud schrift en hen op weg zetten of ondersteunen bij hun pogingen om zich die vaardigheid eigen te maken. In die zin is ze complementair aan de hiervoor genoemde lessen en al bestaande oefenplatformen of websites. Deze inleiding is dus niet bedoeld als oefenboek, maar kan de beginnende onderzoeker wel begeleiden bij zijn of haar eerste stappen. Om die reden zullen enkel schriftvoorbeelden in het Nederlands en het Frans worden opgenomen. Het zich eigen maken van deze vaardigheid gebeurt immers het best met teksten gesteld in een taal die men kent. Er is ook naar gestreefd om het aantal voorbeelden beperkt te houden, zodat het geheel behapbaar blijft voor de lezer.

De structuur is tweeledig: het eerste deel bevat alle informatie die nodig is om paleografie aan te vatten: de basisbegrippen, een korte schets van de evolutie van het schrift, de afkortingssystemen, de lettervormen, het gebruik van cijfers, maten en munten, alsook de regels voor de transcriptie van oude teksten. Daarna volgen in het tweede deel zeventien schriftvoorbeelden van de veertiende tot de achttiende eeuw in het Nederlands en het Frans. Het geheel wordt afgerond met suggesties voor wie meer over het onderwerp wil weten.

De auteurs wensen hun dank te betuigen aan Els De Paermentier, die paleografie doceert aan de Universiteit Gent, voor haar bereidwilligheid om de tekst van dit handboek na te lezen. Zij bezorgde ons tal van nuttige opmerkingen en suggesties. Dank zijn we ook verschuldigd aan Michael Serruys (VUB), die erin slaagde de persoon achter een moeilijk leesbare handtekening bovenaan op het laatste schriftvoorbeeld te identificeren.

DEEL 1

Basisinformatie om te starten

HOOFDSTUK 1

Wat is paleografie?

Paleografie (van het Grieks *palaios* = oud, en *graphê* = het schrijven) is letterlijk de wetenschap van het oude schrift. Het is een hulpwetenschap van de geschiedenis, die zich tot doel stelt:

- 1 oud schrift te ontcijferen en te lezen;
- 2 de evolutie van het schrift te bestuderen;
- 3 ongedateerde handgeschreven documenten en teksten uit het verleden op basis van het schrift te dateren;
- 4 valse documenten te ontmaskeren.

Hier zal de nadruk vooral liggen op (1), de vaardigheid om originele handschriften en archiefstukken uit het verleden te lezen. De periode die in dit handboek voor beginners aan bod komt, loopt van de veertiende eeuw, waarin teksten in de volkstalen (Nederlands en Frans) in onze gewesten de norm worden, tot het veralgemenen van ons huidige schrift in de achttiende eeuw. Concreet reikt dit handboek een reeks schriftvoorbeelden aan, hoofdzakelijk van archiefstukken, uit de late middeleeuwen en de moderne tijd, telkens met transcriptie en commentaar.

De doelstellingen (2), (3) en (4) zijn hier van minder belang. Toch zal in deze inleiding ook een korte schets van de ontwikkeling van het schrift in de middeleeuwen en de moderne tijd geboden worden om de schriftvoorbeelden in het bredere kader van de schriftevolutie te situeren.

Het is juist deze evolutie die het mogelijk maakt om ongedateerde documenten toch te dateren, zij het bij benadering. Dat gebeurt door hun schrift (en de kenmerken ervan) aandachtig te vergelijken met wel gedateerde stukken. Het schrift, zelfs indien het van eenzelfde type is, evolueert immers langzaam maar zeker. Dat laat toe om ongedateerde teksten aan een bepaalde eeuw toe te wijzen, en vaak zelfs aan een bepaald segment binnen een eeuw (een kwarteeuw of een paar decennia).

Deze evolutie van het schrift maakt het eveneens mogelijk om vervalsingen op te sporen. In de middeleeuwen zijn tal van valse documenten vervaardigd, en ook later zijn er nog gefabriceerd. Vervalsers waren zich dikwijls niet bewust van de evolutie van schrift, of van het feit dat er vroeger andere schrifttypes werden gebruikt. En als ze dat wel doorhadden, poogden ze meestal hooguit om hun schrift een in hun ogen archaïsche stempel te geven door het toevoegen van krullen aan de schachten van de letters. Een tekst geschreven in een schrift dat niet overeenstemt met de tijd waaruit het document beweert te stammen, valt op die manier door de mand. Dat maakt het eveneens mogelijk om de vervalsing in de tijd te situeren.

HOOFDSTUK 2

Basisbegrippen

Zoals elke wetenschap hanteert ook de paleografie een reeks eigen begrippen. Enkele daarvan zijn basisbegrippen die ook voor beginners van belang zijn.

1. MAJUSKELS EN MINUSKELS

Het onderscheid tussen hoofdletters (in de vakterminologie **majuskels**) en gewone of kleine letters (**minuskels**) zal op het eerste gezicht vanzelfsprekend overkomen en voor iedereen duidelijk zijn. Toch heeft dat onderscheid niet te maken met de grootte van de letters, maar veeleer met de basisstructuur van de letters.

Majuskels worden tussen **twee horizontale lijnen** geschreven: de bovenste ervan is denkbeeldig, de onderste is de schrijflijn. Alle letters zijn in dit tweeregelige schema even groot of hoog.

Om **minuskels** te schrijven zijn **vier horizontale lijnen** nodig: drie daarvan zijn denkbeeldig, de derde is de schrijflijn. Bij minuskels heeft men op basis van dit vierregelige schema vier soorten letters, die van ongelijke hoogte zijn:

- korte letters (bv. 'a', 'e' of 'n');
- lange letters (vandaag enkel nog de 'f', maar in het verleden ook de lange 's');
- opgaande letters (bv. 'b' of 'd');
- dalende letters (bv. 'p' of 'q').

Scribenten uit het verleden hebben die basisstructuur voor ogen wanneer ze letters schrijven, ook al schrijven ze snel en met tal van letterverbindingen, waardoor de letters vervormd worden. Het is goed om daar rekening mee te houden als men een tekst wil ontcijferen.

2. GEPOSEERD EN CURSIEF SCHRIFT

Op basis van de snelheid waarmee geschreven wordt, onderscheidt men geposeerd schrift en cursief schrift.

Geposeerd schrift wordt traag en zorgvuldig geschreven. De pen komt daarbij voortdurend omhoog van het perkament of papier omdat de scribe de hand veelvuldig opheft. De scribe schrijft op die manier letter na letter los van elkaar, dus onverbonden. Zo wordt elke letter zorgvuldig gevormd en netjes recht-op geschreven. Het resultaat is een goed leesbaar handschrift.